

ALİ FUAT BİLKAN  
Fakihler ve Sofuların Kavgası

ALİ FUAT BILKAN 1963 yılında Şanlıurfa'da doğdu. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunu olup lisansüstü çalışmalarını klasik Türk edebiyatı alanında gerçekleştirmiştir. Sırasıyla, ODTÜ, Gazi, Jawaharlal Nehru, Fatih, Wisconsin, TOBB ETÜ ve İpek üniversitelerinde akademisyen ve idareci olarak görevler aldı. Hindistan'da Babür dönemi el yazmaları üzerine araştırmalar yaptı. Edebiyat metinlerine sosyo-kültürel yaklaşımlar içeren çok sayıda çalışması mevcuttur. Yayımlanmış bazı eserleri şunlardır: *Nabi Divânı*, *Hindistan'da Gelişen Türk Edebiyatı*, *Masal Estetiği*, *Osmanlı Şiirine Modern Yaklaşımlar*, *Bâbü'r'ün Risâle-i Vâlidîyyesi*, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı*, *Sultan'ın Dini*, *XVII. Yüzyıl Türk Edebiyatı*.

İletişim Yayınları 2387 • Tarih Dizisi 109

ISBN-13: 978-975-05-2098-3

© 2016 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2016, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar

KAPAK Suat Aysu

KAPAK GÖRSELİ İntizami, Surname-i Hümayun, H. 1344,

III. Murad Surnamesi, 14b-15a, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Burçin Gönül

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3

Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

**İletişim Yayınları** · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ALİ FUAT BİLKAN

# Fakihler ve Sofuların Kavgası

17. Yüzyılda  
Kadıızâdeliler ve Sivâsîler





*Annemin aziz hatırasına...*



“Hasretimizin kaynağı olan din, bezirgân ruhlu, menfaat mabudlu, hırs ve kinlerle yüklü insanoğlundun eline geçmesin. İşte o zaman, din adamları dediğimiz güya vicdanımızın önderleri, dini, bütün ruhundan, bütün aşkından sıyracaklar ve kendi menfaatleriyle kendilerini ve zümre menfaatlerini dine mal edeceklerdir ve ellerinde dinin ticaret ve siyaset mevzuundan farkı kalmayacaktır.”

– NURETTİN TOPÇU





## İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	13
GİRİŞ.....	19
17. yüzyıl Osmanlı düzeni.....	21
İlmiyede çözülme.....	29
Osmanlı toprak sisteminin bozulması.....	32
Âyânların zulmü.....	35
Çınar Vak'ası.....	38
Cinci Hoca.....	39
Mesihlik ve Sabetay Sevi.....	43
Ekberîlik.....	46
Bilim ve din.....	51
Batı dünyasındaki değişim.....	54
BİRİNCİ BÖLÜM.....	61
Fakihler yahut Kadızâdeliler.....	61
Hadis okulu.....	71
İbni Teymiyye tesiri.....	73
Bid'ate karşı bir savaşçı: Birgivi Mehmed Efendi.....	77

Para vakıfları tartışması.....	84
İlk Kadızâdeli: Kadızâde Mehmed Efendi.....	87
İmtiyazlı bir saray hocası: Üstüvânî Mehmed Efendi.....	90
Hünkâr vâizi: Vâni Mehmed Efendi.....	95
<b>İKİNCİ BÖLÜM</b> .....	101
Sofular yahut Sivâsiler.....	101
Abdülmeçid Sivâsi.....	103
Abdülâhad Nuri.....	105
Son Sivâsi: Niyâzi-i Mısri.....	106
<b>ÜÇÜNCÜ BÖLÜM</b> .....	115
Tartışma gündemi.....	115
Bid'at.....	118
Tütün.....	120
Kahve ve kahvehaneler.....	125
Semâ', devrân, raks.....	131
Zikir.....	137
Firavunun imanı.....	140
Muhyiddin İbnü'l-Arabî.....	142
Aklî ilimler.....	144
Hızır Aleyhisselâm'ın hayatı.....	148
Tegannî.....	148
Resûlullah'ın ebeveyni.....	151
Peygamberlere salât ve selam getirme.....	154
Yezîd'e lanet okuma.....	155
Kabir ziyareti.....	157
Regâib, Berat ve Kadir Gecesi.....	160
Musâfaha.....	161
Başıyla selâm vermek.....	162
Rüşvet.....	163
Deniz mahsulleri.....	165

<b>DÖRDÜNCÜ BÖLÜM</b> .....	167
<b>Ulemânın tavrı</b> .....	167
<b>Kâtip Çelebi</b> .....	167
<b>Bahâyî Efendi</b> .....	170
<b>Şeyhülislâm Yahyâ</b> .....	173
<b>Solakzâde Mehmed</b> .....	177
<b>Na'imâ</b> .....	178
<b>Evliya Çelebi</b> .....	181
<b>SONUÇ</b> .....	185
<b>KAYNAKÇA</b> .....	193



## ÖNSÖZ

Bu kitap, Osmanlı tarihinin dönüm noktalarından birini oluşturan 17. yüzyılın bazı tartışmalarını ele alarak bir zihniyet tahlili sunmayı amaçlamaktadır. Bir yüzyılın zihniyetini, dinî kimliğini ve sosyal problemlerini çeşitli tartışmalar etrafında değerlendirmek, aynı zamanda çağın ruhunu ve sancılarını da gözler önüne sermeyi mümkün kılmaktadır. Klasik tarihçilikte “Duraklama Dönemi” veya “Çözülme Dönemi” gibi isimlerle tanımlanan 17. yüzyıl, esas itibariyle sadece Osmanlı Devleti için değil, genel anlamda dünya tarihinde de kritik bir dönemi temsil etmektedir. 16. yüzyıl ile 18. yüzyılı bağlayan bu dönem, sosyal, siyasî ve ekonomik krizlerin yoğun bir biçimde yaşandığı kritik bir ara dönem olarak değerlendirilmektedir. Bu süreç, bir sonraki yüzyılın karakterini belirlediği gibi, çeşitli dinî, siyasî ve ekonomik hareketlerin şekillendiği bir özellik de taşımaktadır.

Tarih ve edebiyat araştırmalarında dönem ve çevreyle ilgili mukayeseli değerlendirmeler, olay ve durumlara bütüncül bir bakışla yaklaşılmasını sağlamaktadır. Bu bakımdan çalışmamızda, 17. yüzyılda dünyada cereyan eden bazı sosyal,

kültürel ve ekonomik gelişmelere değinilmiş, buluş ve yeniliklerden de bahsedilmiştir.

Bugün ülkemizde ve yakın çevremizde yaşanan pek çok sorunun kökenlerine ışık tutacak olan çalışmamızda, dönemin ulemâ sınıfının tartışmalarına geniş yer verilmiştir. Eserde, taraflar arasındaki çatışmalarda, devletin tavrı ve aldığı tedbirler de ele alınmış, böylece yüzyılın gündemindeki tartışmalarda ortaya çıkan bütün görüş ve davranışlara dikkat çekilmiştir.

Bu yüzyılda gündeme getirilen birçok dinî mesele, esas olarak mezheplerin doğuşuna, hatta tabiîn dönemine kadar uzatılabilecek mahiyettedir. 17. yüzyıl, bir kesimin, devletin gücü ve otoritesini arkasına alarak rakiplerine veya kendileri gibi düşünmeyenlere karşı, acımasızca bir savaş vermelerine örnek teşkil edecek olaylara sahne olmuştur. Esasında dinde “füruât” (ikinci derecede önemli) olarak yorumlanabilecek bazı hususları, muhataplarını tekfir edecek derecede kullanma tavrı, günümüzde de bir zihniyet örneği olarak devam etmektedir. Dört Halife Dönemi’nden sonra başlayan ve bugün farklı grup, tarikat, cemaat, dinî veya siyâsî hareket görünümünde devam eden bu zihniyet, esas olarak ideallerine, yönetim gücünü arkasına almak suretiyle tepeden inme bir metotla ulaşmayı hedeflemiştir.

Bir düşünce veya inancın, insanları ikna etme yerine, kaba kuvvet ve baskıyla dayatılması, isim ve vasıfları değışse de, yüzyıllardır varlığını devam ettiren bir anlayıştır.

17. yüzyılda meydana gelen Fakihler –dönemin yaygın ifadesiyle Fakılar– (Kadıızâdeliler) ile Sofular (Sivâsiler) arasındaki tartışmalar, farklı iki zihniyetin çatışmasından ibaret görünse de uzun yıllara dayanan dinî husumetin devamı niteliğindedir. Fakih, “Müslüman toplumlarda toplumsal değışme ile din arasındaki ilişkiyi kuran kişi” (Bilgin 2003:71) olarak ön plana çıkar. O, toplumdaki değışim ve yenilikle-

re uyum sağlanması ve yeni durumlar karşısındaki tutum ve bakış açılarını belirlemekle görevlidir. Kadızâdelilerin böyle bir işleve tamamen ters bir anlayışa sahip olmaları, geleneksel fakih tipi dışında değerlendirilmelerini gerektirmektedir.

Aslında bu yüzyıldaki tartışmaların, siyasî alanı ve devlet erkini etkilemeyi hedeflemesi, fakihlerin toplumdaki esas görev ve yetkilerinin dışına çıktıklarını ortaya koymaktadır. Nitekim, Kadızâdelilerin esas niyeti, bid'at ve dine aykırı görünen bazı unsurları da bahane ederek dinî telkin ve tebliğ metotlarına karşı savaş açtıkları mutasavvıfları (bilhassa Halvetîler ve Mevlevîleri) siyasî alanda etkisiz bırakmaktı. Bu amaca ulaşmak için, Kadızâdelilerin sultan, sadrazam ve devlet yönetiminde etkin olan şahsiyetleri arkalarına almaları şarttı. Özellikle dine karıştırılan bid'atlerin yanı sıra, tarikatların gittikçe genişlemeleri de devlet yönetimini tedbir almaya ikna etmeye yetmişti. Dolayısıyla, Kadızâdeliler hareketi, aynı zamanda devlet yöneticilerine, toplumda bazı düzenlemeler yapabilmeleri için uygun şartlar sağlayabilecek nitelikteydi.

Birgivi'nin ilmihal ve akâid konusundaki sıkı düşüncelerini esas alan Kadızâdeliler, bugünkü Selefî grupların anlayışlarına yakın bir zihniyete sahipti. Onların kültür ve medeniyet unsurlarına karşı sert ve tavizsiz tutumları, sadece Halvetîlerin veya Mevlevîlerin bazı uygulamalarına karşı çıkmalarıyla sınırlı değildi. Kadızâdelilerin, "selâtin camileri dışındaki camilerin minarelerinin yıkılması", "tütün ve kahve yasağı", "müziğin yasaklanması" gibi talepleri, netice itibariyle sosyal hayata düzen verme ve toplumu zorla yola getirme anlayışlarının bir tezahürüydü. Bu tepkiler, bir yönüyle çoğunluğu Müslümanların oluşturduğu ve İslâm coğrafyasıyla iç içe olan bir devletin, zamanla bir imparatorluğa dönüşerek dil, din ve kültür çeşitliliğine sahip olmasının sancısından da kaynaklanıyordu.